

Szerkesztői előszó

Borbély Szilárd költő, író, irodalomtörténész, kritikus életműve két évvel ezelőtt, fájdalmasan korán zárult le. Jóllehet, a hagyatékban föllelhetőek kiadatlan darabok – így például a szerző (jelen lapszámban is ismertetett) Csokonai-könyve tördelt változatba került, s a nyomdai munkálatokra vár –, az oeuvre lényegében az 1988 és 2013 közötti időszak termését foglalja magában, az *Adatok* című verseskötet megjelenésétől a *Nincstelenek* című regény publikálásáig ívelően. Tucatnyi szépirodalmi kötetről (köztük lírai, drámai és epikai művekről), irodalomtudományos munkákról és egy kortárs kritikai gyűjteményről van szó, s az életmű mind mennyiségét, de legfőképp minőségét és egyedülálló jellegét tekintve kiérdemli a vele történő alapos számvetést. A lap szerkesztőbizottsága, valamint a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete úgy látta, hogy Borbély Szilárd kollégánk és szerkesztőtársunk emlékét az ápolja leginkább méltóképpen, ha a *Studia Litteraria* az életművet rendszerszerűen áttekintő, tudományos igényű lapszámot jelent meg – olyan közeli időpillanatban, amely a szakmai távolságtartást már (valamelyest) lehetővé teszi. A szakmai szerkesztői feladatok ellátására Valastyán Tamás és jómagam kaptunk megbízatást. A célkitűzés eléréséhez a szerző munkásságát jól ismerő, illetőleg arra újszerű, friss pillantást vető szakembereket egyaránt igyekeztünk megszólítani, azzal a kéréssel, hogy írásaikkal ne az emlékműavatás gesztusát gyakorolják, hanem a szövegek megszólításával, megnyitásával a szakmai párbeszéd és együttgondolkodás feltételeit teremtsék meg.

A rendhagyó helyzet ugyanakkor rendhagyó megoldásokat is kikényszerített a szerkesztés munkálatai során. Egyfelől voltak olyan felkért hozzászólók, akik személyes okokból kifolyólag még nem tudták, akarták vállalni a szembenézést, s ezt természetesen messzemenően akceptáltuk. (S fontos megemlíteni, hogy vannak szerzőink, akik hasonlóan meglévő érzéseik ellenére vállalták el a nem egyszerű feladatot.) Másfelől a lapban – a *Studia Litteraria* korábbi számaira alig jellemző módon – mégis megjelenő hangnemi és műfaji többszínűség is a szituáció nem szokványos voltának tulajdonítható: a szigorú tudományos beszédmód mondatokban, bekezdésekben, olykor nagyobb szövegegységekben a személyesség alakzatai által foszlik föl, egy-két írásra pedig markánsabban jellemző az esszészzerűség. Egyik eset sem jelent azonban kivételt az alól, hogy a reflexiók az adott alkotás (s átfogóan az oeuvre) recepciójához újszerű és hasznos módon, illetve gazdagító igényvel járuljanak hozzá (időnként akár a kritikai felhangokat sem nélkülözve).

Borbély Szilárd köteteinek recepciójáról elmondható, hogy a műveket alapvetően nagy és alapos figyelemben részesítette a kritika, s a pálya előrehaladtával ez hatványozottan igaz volt. Bár az első, az *Adatok* című lírakötet kis számú szakmai reflexió-

jához (mint ahogyan magához a könyvhöz is) nem könnyű hozzáférni, már a második, az 1992-es *A bábu arca/Történet* című (iker)munkát is olyan kritikusok olvasták, mint Simon Attila vagy Károlyi Csaba, mindketten az *Alföld* hasábjain.¹ Kemény István és Vörös István költők *A Kafka-paradigma* című közös könyvükben emlékeztek meg az akkor fiatal szerző második szépirodalmi kiadványáról.² *A Hosszú nap el* (1993) drámai jambusai nem pusztán a komolyabb kritikai visszhang³ okán nevezhető fordulópontnak, de abból a szempontból is, hogy e mű hozta létre a Borbély Szilárdot sokáig, tulajdonképpen élete végéig elkísérő stabil olvasótáborának magját; az 1995-ös JAK-füzet, a *Mint. minden. alkalom* pedig stabilizálta és növelte azt a táborát, amely az 1999-es *Ami helyet* kötettel immár végleg kialakulni látszott. Borbély Szilárd elmondása szerint ő maga a *Mint. minden. alkalom* megjelenésekor érzett e tekintetben nagyobb változást: „*A Hosszú nap el* is sokan gyanakvással olvasták, dilettáns modorosság, korszerűtlen kóklerség gyanúja övezte, úgy hiszem. Valahogy abszurd volt az egész, elég abszurd helyzet volt. [...] Úgy tapasztaltam a dedikálásokról ítélve, hogy a *Mint. Minden. Alkalom.* kötet, amely szerintem a *Hosszú nap el* párdarabja, mintegy a függeléke, már képes volt elszánt olvasókat szerezni magának. És meg is tudta tartani őket. Szerény siker ez, ha ugyan nevezhető annak, jól tudom, de ezt annál is inkább fontosnak érzem, mert ez a kötet igen nehéz poétikával dolgozik.”⁴ Az *Ami helyet* kötet megjelenése már feltétlenül mint számon tartott kortárs lírai esemény volt, a mű recepciója több maradandó, a Borbély-költészet alakulásának tanulmányozása szempontjából fontosnak nevezhető írást kitermelt.⁵

A *Berlin & Hamlet* 2003-as megjelenését nagy várakozás övezte, s a kötetet rétegzettség, nyelvi összetettség, kivált pedig az, hogy a szubjektum problematikája mellett többek között a terek, a színház és a shakespeare-i és karkai intertextualitás kérdéseit is fölveti, kiemeli az életműből.⁶ Jelen összeállítás tervezésekor lényegesnek

¹ SIMON Attila, *Kalandozás a tükörben*, *Alföld*, 1993/5, 86–89. (Ugyanabban a lapszámban Borbély Szilárd költeménye és Nadas Péter írása alkotott blokkot.); KÁROLYI Csaba, *Ha mindenki „jól” ír...*, *Alföld*, 1993/6, 91–93.

² KEMÉNY István, VÖRÖS István, *Csukott kulcs = K. I., A Kafka-paradigma*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1993, 65–69.

³ Ebből HORKAY-HÖRCHER Ferenc írását emelném ki az akkoriban szakmai vitát kiváltó *Csipesszel a lángot* című „generációs” antológiából: *Néhány új hosszú versről = Csipesszel a lángot: Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*, szerk. KÁROLYI Csaba, Bp., Nappali ház, 1994, 85–90. Fontos még BODOR Béla *Holmiban* megjelent szép kritikája, amelyben az első három Borbély-kötetről összefoglalóan értekezik: *Istenhez hátráló mondatok*, *Holmi*, 1994/10, 1538–1545.

⁴ „*Jelekkel vannak tele a napok*” (*Beszélgetés Borbély Szilárddal*), *Debreceni Disputa*, 2006/6–7, 39.

⁵ ONDER Csaba, *Marcipánszárny és arabeszk (Borbély Szilárd költészetéről)*, *Alföld*, 2000/3, 65–73; TAKÁCS Judit, „*Az értelem a jel mögötti szél*”, *Alföld*, 1999/12, 97–101; SCHEIN Gábor, *A halott angyal*, *Jelenkor*, 1999/11, 1180–1185; OROSZ Judit, *A helyettesítés poétikája*, *Tiszatáj*, 2001/1, 97–101.

⁶ Néhány fontosabb tétel a recepcióból: BAZSÁNYI Sándor, *Az emlékezet bábja*, *Alföld*, 2004/4, 100–103; RÁCZ Péter, *Egy otthon itt, egy itthon ott*, *Jelenkor*, 2004/3, 324–327; VALASTYÁN Tamás, *E-O-A-E. Hely és idő viszonya Borbély Szilárd Berlin/Hamlet című kötetében*, *Debreceni Disputa*, 2003/12, 61–64; KRUPP József, „*Kitörlött értelem*”, *Vigilia*, 2006/2, 119–127.

tartottuk, hogy a pálya első szakaszából mindenekelőtt a nagyobb szakmai számvetést mind a mai napig tulajdonképpen elkerülő korai kötetek váljanak reflexió tárgyává. Így Áfra János és Szabó Marcell (tudományos munkásságuk mellett maguk is fiatal költők) nagyívú, a korai Borbély-poétika megismerése szempontjából hiánypótló tanulmányokban értelmezte az *Adatok*, illetőleg a *Hosszú nap el* köteteket. A *Berlin & Hamlet* kötetnek – éppenséggel sajátos és eredeti, a későbbi művek logikáját is valamelyest megelőlegező koncepciója miatt – eredeti elképzeléseink szerint nagy teret is szenteltünk volna, ám e mű esetében kellett legtöbbször szembesülnünk a felkérések (menet közbeni) visszautasításával. (S ebben minden bizonnyal nem az esetlegesség játszik közre, hanem az, hogy a *Berlin & Hamlet* kötet szakmai igényű megszólítása, a vonatkozó értelmezői nyelv kimunkálása korántsem evidens feladat.) Papp Máté eleven szemléletű, sok szempontot mozgó esszéje révén ugyanakkor e művel is megkíséreltünk párbeszédbe lépni.

A 2004-es (majd 2006-ban a *Hászid szekvenciákkal* kiegészített) *Halotti Pompa* című kötet megjelenésével az oeuvre alakulása kétségkívül új szakaszba lépett. Nem mintha ne lett volna e kötet poétikája, bölcséleti érdeklődése megalapozva bizonyos mértékig a korábbi munkákban, ám az olvasók úgy érezhették, a *Halotti Pompa* jócskán megemelte a Borbély-életmű tétjeit. Esztétikai szempontból ki kell emelni a rendkívüli kulturális rétegzettségét a műnek (a megszólaltatott és játékba vont nyelvek, alakzatok köre az antik mítoszoktól kezdve a keresztény, evangéliumi hagyományon, a kora-újkorai, a barokk [helyenként misztikus] költészeti tradíción⁷ és a modern lírán át egészen a jelenkori [pszeudo]tudományos regiszterekig terjed), ám nem lehet nem szóba hozni azt a személyes tragédiát sem, amely óhatatlanul ráíródott a mű befogadására és utóéletére.

A *Berlin & Hamlet* kötet ajánlásában ezt olvashattuk: *Ilonának & Mihálynak*. A *Halotti Pompa* esetében viszont már az alábbi, inkább sírfelirat szerkezetű és funkciójú paratextust találjuk: *Ilonáért 1940. 01. 15.–2000. 12. 24. és Mihályért 1933. 10. 03.–*⁸ Mindehhez a könyvben egy végjegyzet is társul, mely újságcikkek kommentár nélküli közlése által világítja meg azt a szörnyű esetet, amely a szerző szüleivel történet egy karácsonyji rablótamadás következtében. A büntetés és jogorvoslat teljes körű, gyakorlatilag formai hibák miatt bekövetkező elmaradásáról – s mindennek etikai következményeiről és bölcséleti kontextusáról – Borbély Szilárd hosszú, erőteljes esszében gondolkodik el *Egy büntény mellékszálai* címmel, amely 2007-ben az *Élet és Irodalom* hasábjain történő első megjelenés után két különböző, 2008-as prózakötetbe is bekerült (némiképp eltérő szövegváltozatban). A gyilkosság narratívája kitörölhetetlenül vésődik rá inskripcióként a *Halotti Pompa* egészére, a végjegyzetben a történet ugyanakkor egyenes sajtóidézet, nem személyes szerzői utószó. A régi

⁷ Ezzel kapcsolatban lásd: FAZAKAS Gergely Tamás *Elbeszélhetetlenségében elbeszélhető beszélgetés: Olvasási javaslatok Borbély Szilárd Halotti Pompa című kötetének és a régiség irodalmának metszéspontján*, Debreceni Disputa, 2003/11–12, 102–107.

⁸ Ezzel kapcsolatban lásd még Németh Zoltán tanulmányát a jelen lapszámból.

pompa funebris-gyűjtemények egy szerkesztő által jegyzett kötetek voltak, s bevett módszer volt, hogy az adott szerkesztő saját szerzeményei is bekerültek a többi közé. A Borbély Szilárd szerzői név ily módon szövegválogatóként jelenik meg, aki egy tematési gyűjteményt állít össze a halott(ak) tiszteletére, melynek részei az újságcikkek, de a különböző hangoltságú versek, szekvenciák is – s egyúttal (a megváltozott ajánlás jelzései nyomán) ez az objektíváló eljárás egyszerre rendkívül személyes gesztus is, a gyász munka közösségi felmutatása. A már eddig is rendkívül gazdag recepciót jelző *Halotti Pompára*, majd az ezt követő, egyben utolsó, a társadalmi kérdéseket legnyíltabban színre vivő verseskötetre (*A Testhez – Ódák & Legendák*) jelen lapszám értelmező tanulmányokkal reflektál. Szénási Zoltán a Pilinszky János- és Borbély Szilárd-szövegek közötti párbeszéd nyomába ered, Száz Pál a *Haszid Szekvenciákat* elemzi transztextuális elméleti keretben, Gorove Eszter pedig a költemények test- és szubjektumkonstrukcióit vizsgálja. Németh Zoltán az „alárendelt” (elsősorban spivaki) teorémája felől olvassa Borbély több művét, köztük *A Testhez* monológverseit.⁹

Az életmű lírai szelete mellett szólni kell a drámai, az epikai, valamint az értekező művekről is. Borbély Szilárd az 1998-as *kamera.man* óta folyamatosan dolgozott a színház számára is (ha mindezidáig nem is minden drámája került színpadra), s ezt a folyamatot tekinti át Miklós Eszter Gerda (a vakság motívumát középpontba állító) esszéjében. Weiss János a drámai szövegcsoporton belül a (mindenekelőtt a 2015-ös színházi bemutatót követően) sok vitát kiváltó *Az Olaszlisztkai* című művet veszi alaposabban szemügyre.¹⁰ Szilágyi Márton tanulmánya már Borbély Szilárd irodalomtörténeti munkásságához is kapcsolódik, amennyiben annak jár utána, hogy milyen Kazinczy- és Csokonai-kép bontakozik ki az *Istenasszony Debrecen* című darab soraiból, egyszerre olvasva a művet a szépíró és a tudós munkájaként.

Az értekező Borbély Szilárddal több tanulmány is foglalkozik behatóan, ezzel tulajdonképpen megalapozva a borbélyi irodalomszemlélet rendszerszerű vizsgálatát, a szerző tudományos eredményeinek számbavételét. Debreczeni Attila – eredetileg a „*Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében*” (*Tanulmányok Csokonairól*) című posztumusz könyvéhez utószóként készült – jelzetten „szubjektív” pályaképvázlata Borbély Szilárd irodalomtörténeti munkásságának hosszmetsetét mutatja meg. S. Varga Pál a szerző tudósi attitűdjét és irodalomtörténeti koncepcióját több szöveg alapján föl-tárva állapítja meg, hogy „[...] Borbély Szilárd a szöveghagyományra nyelvileg reflektáló attitűdben látott olyan mozzanatot, amely – minden ellenkező törekvés és jelenség ellenére – Kölcseytől kezdve az irodalom elidegeníthetetlen sajátjává válik, s a posztmodernben válik explicitté.” (25. old.) Mártonffy Marcell unikális dolgozatában

⁹ A lírai életmű feldolgozásának legújabb, nagyszabású eredménye Kulcsár-Szabó Zoltán frissen megjelent tanulmánya az *Alföldben: Traumatizált grammatika Borbély Szilárdnál* (*A Testhez*), *Alföld*, 2016/7, 49–65.

¹⁰ A Borbély-dramák értelmezésének fontos eseményei RADNÓTI Zuzsa dolgozatai: *A titokzatos Borbély Szilárd-dramák*, *Jelenkor*, 2013/6, 604–608; *Borbély Szilárd emberi és írói szenvedéstörténete*, *Jelenkor*, 2015/6, 659–661.

teológiai perspektívából veszi szemügyre Borbély esszéit, elsősorban a Pilinszky János életművéhez fűződő hatástörténeti összefüggésekre fókuszálva, Valastyán Tamás pedig a Holokauszttal történő számvetés szöveghelyeit kutatja és értelmezi. Borbély Szilárd szerkesztőként (előbb az *Alföldnél*, majd *A Vörös Postakocsinál* dolgozva), kritikusként és tanárként folyamatosan figyelemmel kísérte a kortárs költészet újabb nemzedékeinek teljesítményét, és lehetőségei mérten segítette törekvéseiket, megkezesések esetén tanácsokkal, észrevételekkel látta el szövegeiket. E tevékenységi körhöz is kapcsolódóan Pataki Viktor – a *Hungarikum-e a líra?* című kritikai gyűjtemény írásait olvasva – a borbélyi lírafogalom változásaira (és apóriáira) mutat rá.

Borbély Szilárd életművének utolsó szakaszában a próza felé fordult, s bár a 2008-as *Árnyképrajzoló* című, kispikái szövegekből készült válogatást nem övezte osztatlan elismerés (a lapszámban Angyalosi Gergely tekinti át a szerző novellisztikáját), a 2013-as *Nincstelenek. Már elment a Mesijás?* című könyv kétségkívül a legnagyobb hatású és leginkább széleskörű olvasottságú Borbély-könyvek egyike lett.¹¹ Jóllehet, természetesen e mű esetében is felbukkantak kételydús hangok, utalhatunk akár Márkus Béla,¹² akár Szirák Péter kritikai észrevételeire. Szirák szerint a *Nincstelenek* esetében „a faluábrázolás hitelessége részben az epikai szelekció sajátos működtetése, részben az elbeszélői hang »széthangzása« miatt csorbul”. A *Sorstalansággal* ellenében e műben „»hullámszik« a diskurzus: az ábrázoló valóságosság és az elbeszélőről leváló beszéd egymást hitelesítő illesztése sikerületlen”.¹³ Mindezzel együtt számos, a szerzőéhez hasonló szociokulturális közegekből (s a szűkebb értelemben vett tájegységről) származó olvasóban a ráismerés, felismerés, reveláció hatását váltotta ki a mű (s e tekintetben a könyvben felmutatott, a visszatekintő tudattal kontaminálódó gyermeki távlat éppenséggel találkozik az adott miliót legfőképp gyermekként megélt mai olvasó érzékelésével), másoknál pedig épp a megjelenített közegtől való addigi távolságtartás miatt az idegenség magnetikus, egyszersmind rettentő tapasztalatát keltve föl. Vélhetően nem független mindettől, hogy a (korai) szakmai reflexiók egy hányada¹⁴ valamiféle egy az egybeni valóságábrázolás megtörténtét vélelmezte benne, a fikciós eljárások, elbeszélői szerkezet, perspektíva-rendszer, diskurzív összetevők szempontjainak argumentációs hasznosítását tulajdonképpen mellőzve. A *Nincstelenek* recepciója azonban hamar értelmező igényű publikációkkal gazdagodott, s jelen összeállítás Vajda Mihály esszéje, valamint (a különböző identitásmenták narratív megragadhatóságát vizsgálva) Szűcs Teri és Visy Beatrix tanulmányai révén igyekszik ehhez a termékeny folyamathoz hozzájárulni. A tanulmányok sorát Széplaky Gerda

¹¹ Németh Zoltán az „alárendelt nyelv kiterjesztésének” kifejezetten komplex esetét látja a műben: NÉMETH Zoltán, *Falupoétikák térben és időben*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/3, 30.

¹² MÁRKUS Béla, *Mint(h)afalvak*, Kortárs, 2014. december <http://www.kortaronline.hu/2014/12/arch-minthafalvak/26085> (Letöltés ideje: 2016. május 23.)

¹³ SZIRÁK Péter, *Az elvesztett falu: Kép, szintér vagy poétika?*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/3, 35.

¹⁴ Szirák említett írásában jelzi, hogy a német recepcióban is megjelent az „autentikus valóság tudósítás” olvasata (*Uo.*, 36.).

nagyívű, Borbély Szilárd „második korszakát” mélyrehatóan és érzékenyen interpretáló írása zárja. A lapszámban (rendhagyó) recenzióként Veisz Bettina ismertetése szerepel a már említett, több kolléga és tanítvány által gondozott és szerkesztett – egyelőre még kiadásra váró – posztumusz kötetéről.

Egy idő előtt lezárult életműről szóló összeállítást kontextualizálva nehéz megkerülni azt a közhelyes megállapítást, mely szerint mennyire szomorú belegondolni abba, hogy mi mindent teremthetett volna még az az elme, mely az eddigi kincsestárat létrehozta. Mindazok számára, akik emberként és gondolkodóként, művészként szerették Borbély Szilárdot, nem vigasztaló az a tudat, hogy az immár (többé-kevésbé látható módon) kész oeuvre gazdagságához és maradandóságához aligha férhet kéttség. Ám ha a mű anyagságában készen is van, a leltárról mindez nem mondható el: a szellem munkásainak feladata a jelentésáramlás elevenen tartása, s az olvasás, az egyre másképp történő megértés által a világról és a kultúráról való tudásunk gyarapítása. A jelen összeállítás révén a *Studia Litteraria* szerzői, szerkesztői és fenntartói e feladatból kívánnak részesülni.

LAPIS JÓZSEF